

szemle

Pártokról, választásokról

Alapos kutatómunka eredményeit összefoglaló könyvvel gyarapodott a közelmúltban helytörténeti irodalmunk. Zsoldos Ildikó: Pártok és választások Szabolcsban (1905-1906) című monográfiája a dualizmus válságának országos és megyei epizódjába enged bepillantást. A kiegészéssel létrejött dualista állam szerkezetén már a kortársak számára is jól látható repedések mutatkoztak a XIX-XX. század fordulóján. A gazdasági és társadalmi problémák megoldatlansága okozta feszültségek 1905-ben törttek a felszínre, amikor a dualizmus történetében példa nélküli módon az ellenzék került hatalomra. Az a politikai ellenzék, amelyik 1867 után folyamatosan bírálta magát a kiegyezést. Az akuttá váló gazdasági és politikai válság szabolcsi vonatkozásairól korábban csak átfogó elemzések, illetve a további elmélyültebb kutatást segítő előtanulmányok születtek. Az 1993-ban megjelent megyei monográfiában Czövek István vázolta fel a politikai viszonyokat, a belpolitikai válság okait. Takács Péter 1994-es tanulmánya fontos adalékokkal szolgált a dualizmus kori parlamenti választások társadalmi hátterének megismeréséhez, értelmezéséhez. Margócsy József tollából megszületett a nyíregyházi parlamenti képviselők életrajzgyűjteménye, Néző István pedig a kisvárdai kerület választásairól és képviselőiről írt tanulmányt. Többek között ezekre az előmunkála-

tokra támaszkodva látott hozzá Zsoldos Ildikó a témakör alapos feltárásához.

Kitartó munkával feldolgozta a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei levéltárban őrzött főispáni, alispáni, polgármesteri iratokat, közgyűlési jegyzőkönyveket, valamint Szabolcs vármegye és Nyíregyháza rendezett tanácsú város központi választmányának iratait. A pártok alapításának és működésének megismerését segítették a Magyar Országos Levéltárban található belügyminiszteri és miniszterelnöki iratok. Ahogy a kötet bevezetőjében olvasható, a szerző munkáját nehezítette, hogy a témához kapcsolódó források csak töredékesen maradtak meg, jelentős részüket időközben selejtezték, így sok esetben csak a mutatókönyvek bejegyzései adtak támpontokat. A Vay és Kállay családok levéltáraiból a választási küzdelmek szereplőinek családi kötődéseire vonatkozó adalékokat sikerült összegyűjteni. A primer források mellett a korabeli sajtó tudósításainak kritikai elemzése is beépült a könyvbe.

A hat fejezetre tagolt kötet a dualizmus válságperiódusának elemző leírásával kezdődik. A következő két fejezetben a hatósági választási előkészületeket, valamint a szabolcsi pártviszonyokat tekintette át Zsoldos Ildikó. Módszertanilag sokoldalú közelítést alkalmazott. Nem az 1905-ös és 1906-os országgyűlési képviselő-választás politikatörténeti leírására

törekedett, hanem a politikai társadalomtörténet új eljárásait alkalmazta. A témául szolgáló választások törvényi feltételeit a korszak európai választási rendszereibe ágyazva vizsgálta, hiszen egy ország politikai rendszerének értékét nagymértékben meghatározza választási rendszere, annak milyensége. A választási előkészületekkel kapcsolatban feltérképezte a helyi hatalom jellemzőit, a politizálás eszközeit, a választóknak tett gesztusokat. A XX. század eleji politikai mentalitás értékelésénél mérlegelte a rendies rítusok és a modernebb kampányeszközök arányát. A történeti tények azt mutatják, hogy 1905-ben, 1906-ban a rendi jelleg dominált a választók mozgósításánál, azaz a jelöltek programbeszédei, kortesek szónoklatai, az ellenfél lejáratására való törekvés, megvendéglések sorozata, kortestollak, választási jelvények osztogatása kísérte a választási küzdelmet. Igen izgalmas részletek olvashatók a jelöltállítás mechanizmusáról. Ehhez kapcsolódik a győztes képviselők prozopográfiai vizsgálata, azaz származásuknak, családi kötődéseiknek, kapcsolatrendszerüknek, karrierútjuknak az alapos bemutatása.

A jelöltállítás mechanizmusának megrajzolásánál a miniszterelnöknek, illetve a belügyminiszternek küldött főispáni esélylatolgatásokat, az alispáni és főszolgabírói jelentéseket, valamint a helyi újságokban megjelent írásokat hívta segítségül a szerző. Az 1900-as évek elején Szabolcs vármegye öt választókerületre tagolódott. Az esélylatolgatásokból kitűnik, hogy a nagykállói választókerületben és Nyíregyházán az évtizedeken át kormányon lévő szabadelvű párt jelöltjének semmi esélye nem volt a győzelemre, míg a nyírbátori és kisvárdai kerületben nem volt reménytelen a helyzet. Ám miután a „zsebkendőszavazás” (az ellenzék parlamenti ellenállásának megtörésére hozott házszabály-módosítást 1904-ben a kormánypárti képviselők a

házelnök zsebkendőjére egységesen megszavazták) kiváltotta kiábrándulási hullám a Szabolcs vármegyei Szabadelvű Párt tagjait és híveit is elérte, a kurucos szellemében megerősödött megyében esély sem maradt a kormánypárti jelöltek számára. A kibontakozott „nemzeti ellenállás” végül az ellenzéki jelölteket a parlament padsoraiba emelte. A szabolcsi győztes honatyák társadalmi helyzetének elemzéséből kitűnik, hogy egy kivétellel valamennyien jogi tanulmányokat folytattak. Társadalmi-egzisztenciális önállósággal rendelkeztek, megélhetésük fő forrását vagy földbirtokaik adták, vagy (el)ismertséget nyújtó ügyvédi irodáik bevételeiből éltek. A tényeket elemezve a kötet szerzője megállapította, hogy a jelentős anyagi forrással és háttérrel rendelkező hat képviselő egyike sem egzisztenciális okokból, azaz „megélhetési politikusként” törekedett az országgyűlési mandátum megszerzésére. A kormányzati válság idején a hat szabolcsi honatya Pap Zoltán kivételével az alkotmányvédő bizottság tagjai voltak, igaz, nem egyenlő arányban vették ki részüket a munkából. A legaktívabb a rezisztencia szervezésében Mezőssy Béla és Meskó László volt. Tevékenységük és jó kapcsolataik politikai hozadéka lett államtitkári kinevezésük.

A pártokról és választásokról szóló könyv záró fejezete a nők politikai aktivitásáról szól. A szebbik nem képviselői a tulipános mozgalom megszervezésével kapcsolódtak be a „nemzeti ellenállásba”. A Budapestről indult mozgalom lelkes támogatókra talált megyénkben. Míg a fővárosban az arisztokrata hölgyek a polgári származású hölgyektől elkülönülve szervezték meg saját köreiket, addig Szabolcsban egységes szervezetbe tömörültek a két társadalmi réteg képviselői. A tulipánmozgalom elsőrendű célja a politikai válság megoldásának előmozdítása volt, de gyorsan zászlajára tűzte a hazai ipar pártolásának és fejlesztésének

gondolatát. A szabolcsi mozgalom aktív periódusa 1906 eleje és 1907 vége közé esett, azután ez a civil kezdeményezés el-sorvadt. A könyv megismerteti az olvasót a legfontosabb rendezvényekkel, a közösségformáló összejövetelekkel, illetve a mozgalom kifulladásának okaival.

A dualizmus válságának mélyebb megismerését szolgálja Zsoldos Ildikó könyve. Mind témáját, mind a történelmi

vizsgálódás módszereit tekintve értékes alkotás, amely segít a politikai küzdelmek évszázadokon és rendszereken átívelő jellemzőinek jobb megértésében is.

Zsoldos Ildikó: Pártok és választások Szabolcsban (1905-1906). Nyíregyháza, 2008. 270 p.

Reszler Gábor

Ködösítés nélkül

Nemrég egy kerekasztal-beszélgetésen vettem részt hallgatóként a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A beszélgetés témája ez volt: Babits életművének tanítása a középiskolában. Többek közt az is elhangzott, hogy mennyi mindent pontatlanul tudunk, ismerünk Babitscsal kapcsolatosan, s ez bizonyos mértékig befolyásolja költészetének értelmezését is. Éppen az idő tájt készültem e recenzió megírására. S most, papírra vetve e sorokat, nem véletlenül idézem fel e beszélgetést emlékezetemben, hisz Hamar Péter újabb Móricz-tanulmánykötete is hasonló problémák meglétének köszönheti születését. Így talán megbocsájtja a Tisztelt Olvasó, hogy ilyen személyes hangvételűre sikeredett e könyvismerető gondolatainak bevezetése.

Valóban, ismerve Hamar Péter korábbi, Móricz életművének anomáliáival foglalkozó írásait, megállapítható: talán nincs még egy olyan életrajz a magyar irodalomban, amely az ellentmondásoknak, a tendenciózus hamisításoknak, szövegcsönkításoknak és ködösítésnek a bélyegét ennyire magán viselné.

A szerző jelen kötetével is annak a nemes küzdelemnek a harcosa, mely

reményei szerint segíteni fogja a „tisztánlátást az életút homályos pontjaival kapcsolatosan”. (9.) A tanulmányok tehát kifejezetten Móricz Zsigmond életrajzára koncentrálnak, s az abban rejlő, néha feloldhatatlannak tűnő ellentmondások tisztázása végett íródtak.

A kötet borítója akár jelképesnek is tekinthető, hisz a ködös, szürkés színek elé helyezett képen nem a sokunk által várt tiszacsécsei Móricz Zsigmond Emlékházat (nem szülőházat!) látjuk, hanem az udvaron álló egész alakos Móricz-szobrot, Varga Imre alkotását. Talán nem véletlen, hogy a ház helyett az író szobra került a borítóra.

A könyvben hat dolgozat foglalkozik Móricz életrajzával a történelmi Szatmárhoz, szűkebben Tiszacsécséhez köthető állomásaival. Mindegyik tanulmány címe egy-egy Móricz-idézet, mely röviden, az író szavai által megfogalmazva tömören magában rejti azt a problémát, melynek feltárása végett a dolgozat megszületett.

A kötet első írásának én azt az alcímet adnám, hogy Bevezetés helyett. Gondolatébresztő rövid bevezetés ez a további öt tanulmány előtt. A Móricz-kutató iro-

dalomtörténeti háttér felvázolásával és a Móricz-recepció ellentmondásosságának felmutatásával hívja fel a figyelmet egy nagyon is fontos, napjainkban is meglévő problémára: a mai napig hiányzik irodalomtörténet-írásunkból egy filológiaiailag pontos Móricz-monográfia.

Az egész kötet élére illik, s saját motóként szolgálhat az a két bekezdésnyi gondolatsor, melyet most hadd idézzek teljes terjedelmében:

„Az nem baj, ha vélemények ütköznek, ítéletek változnak, viták folynak az egyes írásművek vagy akár az egész életmű megítélése körül, hiszen ez az irodalom életének – demokratikus viszonyok között legalábbis – természetes velejárója, s amíg konfrontálódnak a különböző befogadói álláspontok, addig nem áll fenn a veszélye annak, hogy felgyorsul az érdeklődés csökkenésének folyamata.

Az viszont baj, ha az életút bemutatását tévedések szegélyezik, s még nagyobb baj, ha a tények köntösében jelentkező álinformációk nyomán olyan ideologikus vagy más természetű következtetések születnek, amelyek már nyomot hagynak az alkotások értelmezésében. Ez a szempont az életrajzírók felelősségét veti fel. Hamis tényekből csak hamis következtetések vezethetők le.” (6-7.)

Felvetődik a szerzőben a kérdés: kik ezért a felelősök?

Erre is, s a könyvben szereplő további témákra is utal e kötet elején álló írás. E témák sorrendben: Móricz Zsigmond szülőházának kérdése; a tüzesgép felrobbanásának és a Csécséről való elköltözésnek a körülményei; az író népdalgyűjtő körútjainak helyszínei és időpontjai; az 1929-es csécsi díszpolgári oklevél átadásának valós története; s végül az író Tiszacsécséhez köthető írásai, életrajz és fikció kapcsolódása a móriczi életműben.

„...Nekünk Csécsén három házunk volt.” Hamar Péternek ez a tanulmánya

korábban más fórumokon is megjelent. Nagy visszhangot keltve hívta fel, s hívja fel ismételten a figyelmet egy tudatos ködösítésre. Arra, hogy milyen rombolásra képes egy politikai kurzus akkor, amikor direkt módon beavatkozik az irodalomba. Nem másról van itt szó, mint Móricz szülőházának a kérdéséről. S nemcsak a szülőházzal magáról, hanem sokkal többről...

A szélesebb közvélemény által ismert, az iskolai oktatásba is bekerülő – magát még néhány évvel ezelőtt is tartó – hamis tény, miszerint Móricz Zsigmond abban a szalmafedeles kis parasztházban született, mely ma is Móricz Zsigmond Emlékházként funkcionál, 1952-ben, a legvadabb személyi kultusz idején fogant, amikor József Attilát munkásköltőként, Móricz Zsigmondot pedig a legnagyobb parasztíróként aposztrofálta és tűzte zászlajára a hatalom. Az eredeti, a Milota felé eső faluvégen 1970-ben lebontott igazi szülőházat feledésre s pusztulásra ítélte a kultúrpolitika és az emlékezet.

A tanulmány írója nagyon alapos filológiai és helytörténeti kutatómunka eredményeként jutott a fenti álláspontra. Forrásainak sokszínűsége és gazdagsága, kutató munkájának alaposága és a tények tisztelete, valamint a különféle vélemények megvizsgálása, ütköztetése biztosítja a szerző tisztánlátását. Felvetődik – s nem csak ez írás kapcsán – fikció és valóság, regény és életrajz egymáshoz való viszonya is. Hamar Péter felhívja a figyelmünket arra, hogy az Életem regénye, valamint más Móricz-életrajzok – ez esetben a Móricz Miklósé – tényei sokszor ellenőrizhetetlenek, másodkézből származnak, illetve túlzóak vagy éppen fényesítik a tényeket, ezért mindenképpen fenntartásokkal kezelendők.

Részletesen tárgyalja és a dokumentumokra, illetve még élő emlékezők, egykori kortársak szóbeli közléseire építve vizsgálja Móriczék valójában négy csécsi házának történetét. Ebben

a vizsgálódásban nagy segítségére van, s fontos bizonyító erővel bír az a rajz, melyet az író vetett papírra, s a csécsei Móricz-házakat jelölő pontos helyükkel. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján megállapítható, hogy semmiféle bizonyíték nem létezik arra vonatkozóan, hogy a jelenleg emléktáblával megjelölt ház lenne a szülőház, de még arra sem, hogy egykor valóban a Móricz családé lett volna, viszont minden azt igazolja, hogy az 1970-ben lebontott egykori Pallagi-ház volt a valódi szülőház.

Ehhez a ködösítéshez éppúgy asszisztált az író lánya, Virág, mint a kor vezető irodalomtörténészeként számon tartott, Móricz monográfiáját megíró Nagy Péter. Így biztosítva táptalajt egy hamis tény születéséhez, melynek egyéb célja nem volt, mint bizonyítani a parasztság írójának – egyébként hamis - szegény-paraszti származását.

A soron következő tanulmány az ún. tüzesgép felrobbanásával és a Móriczok Csécséről történő elköltözésével foglalkozik. A szerzővel együtt megállapíthatjuk, hogy a két esemény összefüggésében még nagyobb káosz van az elköltözés évszáma körül, mint az első tanulmány esetében a szülőház körül. Ahány visszaemlékezés, annyi adatszolgáltatás. Egymásnak ellentmondó tények jelennek meg Móricz Zsigmond, Móricz Miklós, Móricz Virág, valamint Nagy Péter és Vargha Kálmán írásaiban. Még bonyolítja a helyzetet, hogy a csécsei árverés történetét Kiss Tamás illeszti az alaptörténethez teljesen önkényesen. Hamar Péter szerint e történet elbeszélésében még Cséve Anna, egyébként legmegbízhatóbb, s a tények pontos ismeretével bíró Móricz-kismonográfiája is téved. Ugyanakkor fontosnak tart megemlíteni egy napjainkra elfeledett, sok kérdésben megbízható választ szolgáltató, eligazító tanulmányt, Molnár Mátyás, egykori vajjai múzeumigazgató Telekkönyvi adalékok a Móricz-család történetéhez című

írását. Molnár Mátyás írása a tüzesgép kérdését „megcáfolhatatlan bizonyítékokat sorakoztatva tette tisztába”. (51.) Mégis tovább éltek a szakirodalomban a hamis adatok!

Megfogalmazódhat bennünk a kérdés, mennyire fontos probléma az, hogy 1884-ben vagy 1885-ben költözött el a Móricz család az író szülőfalujából. Fontos, ha tiszteletben tartjuk a tényeket. Márpedig Hamar Péter Móricz életrajzával kapcsolatos filológiai pontos, alázattal elvégzett problémafeltáró munkája ezt sugallja. Fontos a tények, adatok tisztelete a tisztánlátás végett. Ez az alapja egy pontos és adataiban is megbízható monográfia megírásának.

Móricz Zsigmond 1903. július 15-e és 1907. március 17-e között öt népdalgyűjtő körúton vett részt a Kisfaludy Társaság megbízásából szülőföldjén, Szatmárban. Erről készített feljegyzései a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában találhatók. Ebből a hatalmas néprajzi anyagból elsőként 1991-ben jelentetett meg két kötetnyit a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, Katona Imre szerkesztésében. E gyűjtőút részleteiről maga az író is beszámolt különféle írásaiban, s Czine Mihály Móricz Zsigmond útja a forradalmakig című könyve is megbízhatóan ír róluk. Hamar Péter sem elsősorban a gyűjtőutak szervezésének mikéntjével és Móricz módszereivel kapcsolatosan tesz fel kérdéseket ezzel foglalkozó tanulmányában.

„Kételyeink támadhatnak viszont a gyűjtőutak útvonalával kapcsolatosan, mert ellentmondások mutatkoznak a különböző források adatai között, s hasonló a helyzet az időpontok esetében is. Ám ha az életút részleteit fontosnak tartjuk, akkor legalább azokat az adatokat érdemes pontosítanunk, amelyek a hozzáférhető dokumentumok alapján tisztázhatók” – írja a szerző. (58-59.) A gyűjtőutak kérdésének fenti vonatko-

zásai azért érdekesek, mert ugyan egy forrásra vezethető vissza mindhárom adatközlő (Móricz Miklós, Czine Mihály és Voigt Vilmos) írása, mégis ellentmondás fedezhető fel közöttük!

Valójában mikor és hol járt Móricz Zsigmond szatmári gyűjtőútjai alkalmával? A tanulmány a lehető legpontosabban igyekszik tisztázni ezt a kérdést. Nagyon szimpatikusan viszont meg is jegyzi az irodalomtörténész, hogy a tévedés kockázata az ő tanulmányában is benne van, hiszen jelen esetben a bizonyítékokból adódó következtetések és feltételezések alapján csak pontosíthatjuk a korábbi adatokat.

Kuriózuma e tanulmánynak, hogy először közöl egy Móricz által 1906 márciusában lejegyzett, s egy korábban (2005-ben) kiadott balladáskötetből is hiányzó penyigei balladát.

A tanulmány végén, a gyűjtőutak részletes számbavétele, s az ellentmondások lehetséges feloldása után olvashatjuk a Hamar Péter által összeállított, az időpontokra és a helyszínekre koncentráló adattárat. Az érdeklődő olvasó a gyűjtőutak helyszíneit térképeken is végigkövetheti.

A kötet soron következő tanulmánya olyan problémát tárgyal, amely nemcsak az életrajzírók tollán maradt szinte teljesen visszhangtalan, hanem Móricz írásaiban is. Ez az esemény az 1929. június 30-án szülőfalujában, Tiszacsécsén az író 50. születésnapja alkalmából megrendezett díszpolgári oklevelet átadó ünnepség. Azért is furcsa az eseményt körülvevő hallgatás, mert úgy gondolhatnánk, hogy ez az alkalom az író által is fontosnak tartott állomás írói pályáján.

Miért maradt mégis az esemény sülyához képest visszhangtalan az életút e jelentős állomása? Maga Móricz is csak egy fél mondat erejéig emlékezik meg róla Életem regényében. Móricz Virág szerint pedig: "Apám sose beszélt erről a csécsi ünnepről." (85.)

Erre a kérdésre igyekszik válaszolni a dolgozat. A szerző nagy precizitással tárja fel a csécei forró nyári nap eseménytörténetét, s máig érvényes tanulmányt szolgáltat. Arra a következtetésre jut, hogy az ünnepség nem fejezte ki Móricz eredeti szándékát, aki szeretett volna, hogy e jeles alkalom az ő munkásságára, művészetére fókuszáljon. Ezzel szemben az eredeti szándék a korabeli politikai szónoklatok és érdekek uszályába került.

Nemcsak az író személyes kapcsolatrendszerének alakulásába, a szándék és a valóság ellentmondásába, hanem az író gondolataiba is betekintheünk személyes feljegyzésein keresztül.

Sajnos ennek a történetnek a rekonstruálásakor is kiderül, hogy a szocialista kultúrpolitika harcos ideológusa, Nagy Péter ismét tudatosan ferdítő, hamisító koncepciója növelte a történetre rakódó ködöt. Nagy Péter koncepcióját vette át Móricz Virág is. Az életrajznak ez az egyébként ünnepi eseménye így került végleg a feledés homályába, figyelmeztetve arra, hogy hogyan használhatja ki a mindenkori hatalom a másik ember érdemeit saját érdekeinek érvényesítésére.

„Az író tekintetét az ünnepség hangulata ideig-óráig elhomályosíthatta, de gyorsan rájött, hogy itt nem írófejedlemmé avatásának szertartása zajlott, hanem a szokásos 'nagy magyar áldomás', a külsőségekbe burkolózó, a magyar kultúrfölényt hangoztató provincializmusé." (97.) A várva várt eseményt tehát kudarcként élte meg Móricz, s ő maga is igyekezett minél hamarabb elfelejteni. Életrajza azonban mindenképp hiányos lenne az ünnepség tanulságos eseménytörténetének ismerete nélkül.

Hamar Péter tanulmánykötetének utolsó dolgozata életrajz és szépirodalom, valóság és fikció sajátos viszonyrendszerét vizsgálja. A csécei élmények alapján született novellákat elemzi az

életpályán időrendben haladva előre. Felhívja a figyelmet arra is, „hogya a szépirodalmi mű ritkán alkalmas direkt életrajzi vonatkozások feltárására. Az életút ismert eseményeitől könnyen járható ösvény vezet a novellához vagy regényhez, de visszafelé a múltól az élettényekhez nehezebb eljutni, mert az eredeti élmény időközben átszövődhet máshonnan vett tapasztalatokkal, átformálódhat az írói szándék szerint, más összefüggésbe ágyazódhat az alkotás természetének megfelelően.” (112-113.)

A kötet írója a teljesség igénye nélkül az alábbi novellákat sorolja a csécei élmények alapján születettek közé: Február, hol a nyár?, Rektor bácsi, Csitt-csatt, Vera, Áldozócsütörtök, A tüzesgép című novellák, valamint a Ficfás Tiszaháton, ahol gyermek voltam című önéletrajzi esszé. Rámutat arra is, hogy „mintha a Vera is, az Áldozócsütörtök is A tüzesgéppel együtt egy készülő önéletrajzi regény fejezetei lennének, amelyekben az író a személytelen, de empatikus narrátor szerepébe bújva szemléli az ábrázolt család, a családja csécei életét s gyermekkori önmagát, tágabb teret engedve az érzelmek áradásának.” (119.) Később az Életem regénye csécsét felidéző első fejezetében tárva fel a család életének tiszaháti eseményeit.

Móricz emlékezetében mindvégig Tündérszigetként maradt meg szülőfaluja. „Cséce volt a romlatlan világ, az érzelmi alapzat, a tájékozódás útjelző köve, amely azért maradhatott meg így benne, mert oly korán elszakadt tőle.” (121.)

Egyes tanulmányok végén az írásokhoz olyan archív fotók, illetve olyan fontos dokumentumok másolatait illesztette a szerző, melyek ritkaságszámba mennek. Ilyen például az eredeti szülőház (a Pallagi-ház) fotója az 1960-as évekből; Móricz Zsigmond rajza szülőfalujáról az 1930-as évekből, melyen a Móricz-házak helyét rajzolta le az író vagy azok a kora-

beli felvételek, melyeket egy ismeretlen fotós készített az 1929-es díszpolgári oklevelet átadó ünnepségen.

Ez írás befejezéséhez közeledve – hasonlóan a bevezetéshez – ismét egy személyes élmény jut eszembe. Hegyi Katalinnal, a PIM kéziratárának munkatársával beszélgetve tudtam meg azt, hogy nemcsak a Móricz-életrajzot, hanem a Móricz-szövegeket is retusálták a szocialista érában. Móricz novelláit új kiadás alá rendezve az Osiris Kiadó számára, összevetve a korábbi kiadásokat az eredeti szövegekkel, arra jött rá az irodalmi muzeológus, hogy nemcsak kihúztak, hanem bele is írtak Móricz-szövegekbe a szocialista kultúrpolitika eszmeiségének jegyében. Olyan munka kezdetén áll tehát a Móricz (s bizonyára nem csak a Móricz) –filológia, amely mind az életrajzbeli ködösítések felosztásának, mind a pontos szövegvilág visszaadásának jegyében munkálkodik. Hamar Péter alapos helytörténeti tájékozottságú irodalomtörténész, nyugalmazott pedagógus e roppant filológiai munka egyik szakembere. Nemcsak hallatlan tényisztelete, jó értelemben vett figyelmes aprólékossága, a különféle vélemények ütköztetésének képessége emeli e munka szakavatott képviselőjévé, hanem az irodalmi tekintélyekkel és rossz beidegződésekkel szembeni kíméletlen kritikája is.

Recenziómat az ő gondolatával zárom: „Vannak tehát intő jelek, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy a Móricz-életút korábbi interpretációi – főként a családi eredetűek, amelyek helyenként ellenőrizetlen adatokat és tényeket közölnek, vagy taktikai megfontolások alapján hallgatnak el lényeges összefüggéseket – megértek a felülvizsgálatra.” (53.)

Hamar Péter: Ködösítés nélkül Kairosz Kiadó, Budapest, 2008. 123 p.

Szilágyi Péter

Székely határórballada

Olvad a jég a II. világháború erdélyi története körül: a „hivatalos” történetírás szépszámu kiadványa mellett megjelennek egyéb források is. Kinyíltak az íróasztalok fiókjai, s ennek köszönhetően Keresztes Enikő közreadta nagymamája, a 2001-ben elhunyt Bákay Vilma naplóját, Szabó József hadtörténész magyarázataival, fényképekkel és térképekkel kiegészítve.

A naplót azért érdemes végigolvasni, mert a hadiesemények mellett megjelenik benne a háborút elszenvedő civilek mindennapi élete. Ugyanis a naplóíró Bákay Vilma megörökítette 1944 szeptembere és 1946 között a II. világháború távoli, ám mégis közeli hatását egy székely falu, Csíkbánfalva és egy székely család, a Bákayak életére. Az 1926-tól már özvegy, jó szemű és tiszta fejű székely asszony írásában három gyermekének sorsát, a székelyföldi hadiesemények testközeli drámáját ismerhetjük meg. Nem tisztünk és célunk a leírtak elmesélése, mert akkor a napló olvasót fosztaná meg a közvetlen, lebilincselő élményektől, de a tanulságokat bátran leszűrhetjük. Az I. és II. világháború nyomán fellépő lelki és tudati deformáltság, a tömeges hadiárvaság nehezítette a hétköznapi nyomorát. A Horthy-korszak ezt inkább érezte, az őt követő éra viszont nem vonta le ennek következményeit.

A napló nagy értéke, hogy Bákay Vilma összegezte a velük történtek következményeit, amikor a székelyek felfegyverzéséről, az erkölcsi rend felbomlásáról szól. Megható, sőt szívbemarkoló az özvegy édesanya háború végi vergődése, ahogyan három fia sorsát próbálja követni, s amennyire tőle telik, átmenteni

őket a vérzivataros idők végén az életnek. 1945 januárjában a tehetetlensége haragra vált, fellázad a katonai és polgári vezetés ellen. A sokat szenvedett anya, mert lekopaszították Erdélyt a visszavonuló magyarok, kirabolták a belopakodó románok, és ami megmaradt, azt a „felszabadító-megszálló” szovjetek vitték el, vagy értelmetlenül pusztították el (pl. a könyveket, a naplóíró szemüvegét), elementáris erővel ítéli el az uralkodó osztály önzését, a háború sehova nem vezető tragikumát. A háborúban elpusztultak és megnyomorodottak reménytelenségén mégis úrrá lesz az élet. Az özvegy székely asszony 102 éves korában bekövetkezett haláláig megmaradt két fia és születendő unokái hasznára, taníttatására áldozta erejét. Az élet csodás, az idő kisimítja a ráncokat, enyhíti a fájdalmat, különösen akkor, ha unokáiban új értelmet fedezhet fel a naplóíró, Bákay Vilma.

Szót kell ejtenünk Szabó József János hadtörténész e kötetben végzett munkájáról is, aki kivételes vehemenciával kutatja Magyarország II. világháborús hadtörténetét a levéltárakon túl is. Felkeresi a méltatlanul elfelejtett vagy hivatalosan elítélt magyar honvédek harcainak helyszíneit, hősi halottainak temetőit, s közben orosz és román nyelvtudására támaszkodva újabb, autentikus forrásokra bukkan. Így talált rá Bákay Vilma naplójára is, akinek megrendítő történetét közreadva segít begyógyítani a letakart, ám még ma is vérző sebeket.

Keresztes Enikő–Szabó József János: Székely határórballada. Olvassátok végig! Bákay Vilma naplója. Timps Kiadó, Bp. 2005. 112 p.

Szakállas Sándor

„Jöjjen el a mi országunk!”

„A nyíregyházi Jósza András Múzeumnak tisztelgésül, szeretettel és barátsággal egy duplán szabolcsi szerzőtől.” E sorokkal ajánlja az író, Halászi Aladár, újabb kötetét, mellyel irodalmi gyűjteményünket megtisztelte. A szójáték nem véletlen, hiszen rövid életrajzában, ő maga vall erről: „Szabolcson, a Szent László járt faluban, a Földvár tövében születtem 1940-ben. A magyar történelem legregebbi és legújabb nevezetes helyein éltem, élek: Tokajban, ahol a gimnáziumba jártam, Sárospatakon a felsőfokú tanítóképzőt végeztem, Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szereztem magyar-pedagógia szakon diplomát, és Tiszaújvárosban, e szépen fejlődő városban dolgozom immár nyugdíjasként. A gimnáziumban tanítottam 2005-ig. Itt a helyi újságban rendszeresen jelennek meg írásaim. Ezeket különböző folyóiratokban, újságokban, antológiákban jelentek meg írásaim.”

Ez a kötet, most nem a szerző irodalmi munkásságából nyújt válogatást. Publicisztikák nyelvről, közéletéről, Tiszaújvárosról. A nagyközönség számára új oldaláról mutatkozik be az alkotó. A munka négy tematikus egységet ölel fel, ebből három jórészt közéleti írásait tartalmazza. Válogatások ezek, eddig megjelent műveiből. Mint ezt tőle már megszokhatták olvasói, most is több műfajban csillogtatja tehetségét. A publicisztikai írások, riportok, kritikák, esszék mellett nagy „szerelmének”, a magyar nyelvvelésnek is jelentős szerep jut.

Így aztán nem véletlen, hogy az első fejezet a Magyarán, magyarul címet viseli. Miért is? „Ha a nyelvnél nagyobb emberi találmány birtokába jutnál, az istenek maguk közé vennének, ám velük is csak valamilyen nyelven tudnál tár-

salogni”- írja a szerző. Úgy ám, s bizony nem mindegy milyen stílusban és miféle nyelvhelyességgel! Hétköznapi nyelvhasználatunk hibáira hívja fel a figyelmet, nyelvünk romlásától kívánja óvni társadalmunkat. Nem véletlenül. Mint szorgalmas jegyzeteiből is kiderül, nem csupán a „hétköznapi” emberek, hanem a televízióban dolgozó, vagy nyilatkozó személyek is rengeteg nyelvhelyességi hibát vétének. Ez azért is veszélyes, mert a felnövekvő generációk már szinte „televízió függővé” váltak, s félő, hogy átveszik a mintát. Ezért kell nagy hangsúlyt fektetnünk a nyelvvelésre, nem csak a tanintézetekben, hanem a családban is. Segítenünk kell a magyar nyelv szépségének megóvásában! A Tanár úr is ezt teszi, hiszen nem csupán a hibákat ostromozza, hanem azt is leírja, hogyan kellett volna helyesen mondani, írni az általa helytelenített kifejezéseket. Mind ezt élvezetes nyelven, csöpp ironiával, s ha kell akár önkritikával is.

A város mi vagyunk fejezet mondanivalóját a szerző így foglalja össze: „Városunk, Tiszaújváros millió szállal kötődik a hazához, a „népek hazája, nagy világ”-hoz. Csak úgy boldogulhatunk, ha tudjuk, mi a dolgunk ebben a világban. E tényérnyi hely a béke szigetének tűnik a gyűlölettől háborgó tengerben, így a város határait az országra, világra szeretném kitérítéssel írásaimban, hiszen teljes létünkkel van közünk egymáshoz. Békénk is úgy maradhat tartós, ha szélesebb környezetünkben is teszünk érte legjobb képességeink szerint.” 50 éve már, hogy igazi lokálpatriótaként, féltő gonddal figyelni városa fejlődését. A Tiszaújvárosi Krónikában, közéleti írásaival igyekszik felhívni a figyelmet, hogy a közös erővel megszüpített, felépített, a városlakók jó közérzetét biztosító

parkok, tavak, játszóterek vagy akár útjelzők megóvása nem csupán az ezért fizetést kapók feladata, hanem közös ügy. Örömmel tudósít az együtt töltött, békés ünnepekről, az itt élők kiemelkedő, vagy éppen hétköznapi sikereiről. Boldogan osztja meg olvasóival a városban felfedezett szépségek felett érzett örömet, majd fájdalmas hangvétellő, de hitet sugárzó rekviemet ír a Tiszáról. Írásai nyomán egy szerethető, élhető várost fedezhet fel az olvasó. Szinte biztosak lehetünk abban, nem egyedül ő érzi úgy, hogy Tiszaújvárosban jó otthon lenni.

Ugyanakkor érzékenyen figyeli az ország állapotát is, hiszen mindnyájan itt szeretnénk védő, oltalmazó, biztonságot nyújtó otthont építeni magunk, s utódaink számára. Országot építeni csak együtt tudunk, mi, akik magyarnak érezzük magunkat. Mi magyarok-együtt. Senki nem fogja helyettünk elvégezni az országépítő munkát. Hiszi, hogy közös munkálkodással, akarattal jobb lesz a jövő. Ezek az írások „mind egy irányban akarnak hatni: megismerni jobban, szeretni, becsülni a hazát, egymást, gyűlölni saját és mások eltévelyedését, amely a megosztás felé visz. Ha az olvasó is kiérez írásaimból valami ilyes törekvést, akkor megértettük egymást.” Úgy legyen!

„A világ azért érdekes, mert sem nem egyszerű, sem nem bonyolult. Aki mégis vagy ennek, vagy annak látja, az nincsen benne otthon igazán.” - gondolat a motója, a Csak az igazat! címet viselő fejezetnek. Ebben az általános műveltséget gyarapító, a köznapi tudás mellé jelentős „pluszt” adó írásokkal találkozhatunk. Bennük őszintén szólal meg az írónak a közéletben tapasztalható visszasságok feletti borongó hangja. Itt kaptak helyet a mindennapi politikai eseményekre igen érzékenyen reagáló írások is. A szerzőnek mindenről határozott véleménye van, ugyanakkor nem gondolja, hogy

másoknak nem lehet az övétől eltérő gondolata. Elgondolkodtatók, gondolatébresztők ezek az 1998 és 2007 között született írások. Eltöprenghetünk rajta, hogy mivé válnak a remények, az ígéretek. Jobb lett-e a világ?

„Ha az ősök közül mindig a legrégebbiek volnának a leghősiesebbek, akkor egyértelmű volna szakadatlan hanyatlásunk; ha pedig a hatalmon lévő politikusok lennének a legerkölcösebbek, mindnyájan a mennybe jutnánk.” - gondolat jegyében, az Úgy magyarmiskásan fejezetben helyettünk is elmondja, sokszor igen keményen, mit gondol a jelen és múlt hazai közéletének jelenségeiről, párhuzamairól, szereplőinek magatartásáról. Nem rejti véka alá véleményét akár politikai csatározásokról, rasszista megnyilvánulásokról, kisebbségi ügyekről, közpénzek felhasználásáról ejt szót. Helyettünk is mer bátor lenni, nyilvánosan megfogalmazva mindazt, amit mások a család, vagy esetleg barátok társaságában kimondanak. Elhallatszik-e a szó, eljut-e az üzenet a címzettekhez? Úgy tűnik még a legrégebb írások is aktuálisak, pedig azóta eltelt egy évtized. Ideje lenne már, hogy fohászuk meghallgattasson: Jöjjön el a mi országunk!

Ha az olvasó a kötet lapozgatása közben saját gondolataira ismer, talán nem a véletlen műve lesz. „Kérem, olvassa el és érezze, sejtse, hogy nincs egyedül, amikor nyelvről, hazáról, a városról, közéletéről gondolkodik, füstölög, vitatkozik, vagy örül valaminek.” Halászi tanár úr immáron nyolcadik kötetének megjelenését a „Tiszaújváros Jövőjéért” Alapítvány támogatta. Az illusztrációkat Dézsy Attila készítette.

Halászi Aladár: Jöjjön el a mi országunk! Derkovits Gyula Művelődési Központ és Városi Könyvtár. Tiszaújváros, 2007. 255. p.

D. Rácz Magdolna

A Vörös Postakocsi Nyíregyházán

Ami helyet* megtalált magának a Vörös postakocsi, arról illenék most beszélnem. Postakocsik azonban nemigen szoktak föllelni semmiféle helyeket. Végtelenbe tűnő keréknyomaikkal beleírják magukat a térbe, vagy inkább megrajzolják a teret. Helyé csak az válik, amit belerajzolnak az így kimért térbe. Levelet házhoz nem visznek; aki üzenetet akar kapni, címzetté akar lenni, maga iparkodik elérni a postakocsi legközelebbi stációját. Például itt, a Hunyadi utcai főpostán. Indul hát a postakocsi legújabb járata, a téli menetrend szerint, a régi buszpályaudvar helyén kialakított első stációjáról, és Debrecen, Vámospércs, Óbuda, Szentpétervár, valamint a Hold érintésével eljut majdnem egészen Nagyszállásig, de Borbányáig bizonyosan. Lassú, kanyargós út, de megéri azt a kis kerülőt. Jól komponált, világos koncepciójú lapszám, jól tervezett utazás. Az ember jól teszi, ha térképeket, menetrendeket is visz magával az útra, és bejelöli rajtuk a kocsikerék rajzolta mintázatát. Az út végén, a Stella Rose abroszán kiterítve a mappát, rájön majd, hogy a tírpek kozmosz modelljét látja maga előtt.¹ Ebben a kozmoszban, mely – Héraклеиostzétól eltérően – korántsem ugyanaz mindenkinek, és alkotta valaki, tudniillik a szerkesztőség, valójában csak Nyíregyházának van kirajzolt alakja, ez jelenti a Várost, ez működik csupán mnemotoposzként, az emlékezet alakzataként. A többi hely, legyen bármilyen rangos, neves, valahogyan pontszerűnek

látszik, és nem alkot teret. Kitüntetett teret, az emlékezet terét semmiképpen. Üljenek hát föl a postakocsira, és velem, aki már bejártam ezt az utat, próbálják ki ezt az új járatot - ajánlanám jó szívvel, de hát ez itt és most lehetetlen. Utazni az új lapszámmal a kézben egyedül, házi papucsban kell majd. Én csupán a menetrendet, a stációk látnivalóit és az utas-büfé kínálatát tudom most ismertetni.

Járatunk egy régi nyíregyházi postamester, Krúdy Gyula egyik falusi vonalát vette mintául, és tette alkalmassá a belvárosi társas közlekedésre. Krúdy féderes nyíri talyigáján, a dohánybevéltés idején érvényes menetrend szerint Lökről Dobra dőcöghetett csupán egy szál pasasér, Szent Mihály, valójában Béla az őt kísérő hajdúval, de a járat igen gyakran csak a mai harminchatos út elejét őrző csárdáig jutott.² A mi szépüllőjű kocsink, szinte hintónk az új korzótól a borbányai Stella Rose-ig közlekedik. Nem siet ez sem. A cél helyeket találni, ahol azt mondhatjuk: „Igen, itt meg lehet állni”.³

Az indulás előtt bőven van idő nézelődni a város új kapujában. Nézegetjük az épület arányait kívülről, belülről; az összhatást, rálátást a római katolikus templomra és templomról, szökőkúttal, vízzel, víz nélkül, művelődési központtal, BUSZACSA-val, és mindazzal, ami kisebb vagy nagyobb mértékben, lángolóan vagy csupán párázslóan immár három évtizede ennek a kozmosznak az egyik, ha nem a legnagyobb

1. Ide először nyíregyházi univerzumot akartam írni, de azután elálltam az ötlettől, mert eszembe jutott a Vay Ádám körüti üzletközpont.

2. Vö.: Krúdy Gyula: Téli utazás Lök és Dob között. In: Krúdy Gyula: Utolsó szivar az arabs szürkénél. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1965. II. kötet, 203–213.

3. Borbély Szilárd: Ami helyet [részlet]. *A Vörös Postakocsi*. 2. évf. 4. sz. 2008. tél, előlső belső borító. (Az itt következő minden hivatkozás erre a lapszámmra vonatkozik.)

* Elhangzott 2009 február negyedikén, délután öt órakor a Hunyadi utcai Jam Pubban, A Vörös Postakocsi folyóirat-díj átadása előtt, a folyóirat 2. évf., 4., 2008. téli, Ami helyet. Bulváros, krúdys, omázs című számának sajtóbemutatóján. A Vörös Postakocsi idén alapított nívódíját ekkor osztották ki az első alkalommal. Három szerző vehette át a díjat, Csobó Péter zenetörténeti tanulmányáért, Darvasi Ferenc szépirodalmi publikációért, Garai Péter pedig építészeti kritikái írásaiért. Bővebben lásd: < www.nyf.hu/vpkocsi/ >

vitatémája. Nekem az egyik legkorábbi nyíregyházi élményem az akkoriban még új művelődési ház tervezőjének tetemre hívása volt a maga tervezte épületben. Az építész, Bán Ferenc, a mostani munkálatokban is ugyanaz, legalábbis részben. A régi és a mai vita érvrendszerében sem tudok sok újdonságot fölfedezni, azon kívül persze, amit a sajtó szabadsága és az ország részleges kulturális kikupálódása jelent: szakszerűbb argumentáció, bővebb nemzetközi hivatkozások és a probléma részletes kibeszélése. A szenvedélyes vitából jól látszik, hogy az izlések, esztétikai kánonok mögött egy magát különösebb minták nélkül a térben megfogalmazni kívánó közösség identitása volt a tét három évtizeddel ezelőtt is, most is. A Garai Péter, Kovács Péter és Molnárné Hevér Katalin kritikáit tartalmazó blokk ismertetését Bán Ferenc keserű megállapításával zárom Marik Sándor riportjából: Ma már legalább annyival jobb a helyzet, mint a hetvenes években, hogy a hazai építőipar már legalább technikailag meg tudja valósítani, amit a hazai építészet megtervez.⁴ (Annak idején, a művelődési ház építésekor, emlékezetem szerint, a zsaluzófa erezetét mutató beton ötlete fogott ki többek között a mestereken.)

Borbányai kirándulásunk következő állomása Debrecen. Harmath Artemisz elemzi Térey János költészetének térszerkezetét az emlékezés téralakzatainak Jan Assmann-nál olvasható, nekem is szimpatikus elméletére támaszkodva.⁵ Tér és emlékezet, emlékezet és identitás kapcsolatát a nyomda – ezúttal jótékony – ördöge is segít kiemelni: együt / -térzés, hangsúlyoz-

za társas emócióink térre vonatkozását a szó elválasztásával a tördeli, nyilván akaratlanul, de találóan.⁶ Horváth Artemisz meggyőző. Elhisszük neki, hogy a költő református gyökerű identitása az ő-temető helyébe van belekódolva, de ebből a perspektívából valahogyan mégsem látszanak Térey terei. Tér-képek helyett topográfiai pontokat és helyneveket kapunk csupán. Nem a költőnek és értelmezőjének a hibája ez, hanem a perspektíva adottsága: ilyen a nyíregyházi postakocsi ablakkivágása.

A következő állomás nem földrajzi pont. Utazásunk hagyományos és tiltott drogokkal, vagy azok nélkül, a pszichében folytatódik. Murányi István, Horváth Rita és Hüse Lajos lokalizálja, pontosítja és jelentős mértékben mítosztalanítja a helyi, drogokról és ifjúságról szóló közbeszédet.⁷ (A Murányi István szerkesztette fontos tanulmánykötetről később részletező recenziót olvashatunk Nagy Katalin tollából.)⁸ Balogh József beszélgetése Bugán Antal pszichológussal hasonló mítosztalanítást segíthet elő a pszichológia szerepéről szóló közkeletű nézetek újragondolása révén.⁹

Azután a lélekről másképpen, irodalmi-
asan, a táj révén. Gerliczki András a H32-es busszal majdnem elvisz borbányai végállomásunkig, de inkább mégis megy tovább Nagyszállásra kutyát etetni, meggybort színelni. Bennünket otthagyt az útfélen, de előbb megmutatja, hogyan rohad el az a tintagomba, amellyel meg is kínálhatott volna.¹⁰ Balogh Péter írása az emlékezet helyeiről írott etűd, utólag írott emléklével, amelyre rámeleg az emlékező.¹¹ Az emlékezet szobája éppúgy pontszerű hely, környezet nélkül, mint Béres Tamás Pipacs

4. Az Útirány: Nyíregyháza új belvárosa rovat írásai: Garai Péter: A korzózó belváros, 3–6; Kovács Péter: Belváros és különbéke – Nyíregyháza, 7–9; Molnárné Hevér Katalin: Korzó, 10–12; „Hiába csábítottak, hogy elmenjek...” Bán Ferenc építésszel Marik Sándor beszélget, 13–22.

5. Harmath Artemisz: Mnemoszüné és a Tér. Szövegyszerző térkonceptiók Térey János költészetében, különös tekintettel az A. B. F. R. A. című versciklusra, 23–40.

6. Lásd a 29. oldal középső harmadában.

7. Murányi István, Horváth Rita, Hüse Lajos: Nyíregyházi fiatalok drogfogyasztásának és szubjektív jóllétének jellemzői, 41–49.

8. Nagy Katalin: A Kelet-magyarországi középiskolások egészségmagatartása című tanulmánykötetről. (Szerk. Murányi István, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008.), 113–116.

9. Válaszkeresés társadalmi problémákra. Bugán Antal pszichológussal Balogh József beszélget, 50–54.

10. Gerliczki András: Tintagomba, 55.

11. Balogh Péter: folyamatos múlt, 56–59.

kávézója valahol Pesten, nem messzire a befutó nyíregyházi vonattól.¹² A kirajzolt térbe Nagy Zsuka verseivel térünk vissza. Úgy látszik, Gerliczki H32-ese visszahozott a Búza térre, ott isszuk sörünket a Nyíri Fészekben K. Gyulával és N. Zsukával.¹³ Tovább finomodik a rajz Csabai László elbeszélésében: Galamb Tekla latintanár-nő kései szerelme finoman vetül a térbe a belvárosi gimnázium véres jelenetének és a sóstófürdői sétáknak az ellentétével.¹⁴ Oláh András Krúdy-émlékezése fölfelé, az Ég felé emelő szemünket,¹⁵ majd az útból még távolabbi útba tűnünk: Csabai László egy üveg magyar törkölypálinka útját követi Pétervár szlavofil összeesküvőinek asztaláig,¹⁶ majd emigráns orosz fehér tiszt szilvapálinkáját érezzük itthon, mintegy kölcsönben, Bene Zoltán jóvoltából.¹⁷ Az emlékezés, az önazonosság és a helyek témáját villantja föl Gucsa Magdolna halottas,¹⁸ illetve Ókenézi György István alterego-verse is,¹⁹ míg Csorba Piroska versciklusa körben rendezi el az élet, és egyben az emlékezet tereit.²⁰ Fecske Csaba groteszk meséiben eljuthatunk egészen a Holdig.²¹ (Kötetéről Antal Balázs közöl értő kritikát.)²² Ésik Sándor repülő emberével lejutunk valahogyan ismét a földre,²³ hogy körülnézzünk kissé a

nyíregyházi színházban (Miklós Eszter Gerda),²⁴ valamint a kortárs irodalom (Herczeg Ákos),²⁵ és a történettudományi emlékezés berkeiben (Takács Tibor).²⁶

Hely és emlékezet sötétebbik oldalát mutatja Ajtay-Horváth Viola elemzése a Batthyány-újrateremtésről. Templom-kripta és nemzeti panteon a köztemetőben – ezek a keserű, de fontos alternatívák.²⁷ Szomorú aktualitással csatlakozik az egykori szertartáshoz a mai gyász, Magyar József búcsúztatása.²⁸

Végül, észre sem vettük, elértünk a végállomásig, a borbányai Stella Rose dicsérendő módon vakondtúrásos udvaráig, rózsalugasáig az Egy flekken rovatban.²⁹ Abroszunkon kiterített térkép, rajta megrajzolva, körülkerítve a tírják kozmosz, körbepöttyözve néhány távolabbi ponttal, mint Szentpétervár, Óbuda, Debrecen. Azon a nyomon kívül, amit a kocsikerék rajzolt az útra, persze más képek is vannak: az út képe is ráégett a kocsik ablakára.³⁰ A járat megpihen, majd visszakocognak a lovak a bujtosi pihenőbe, a Hunyadi útra. A szerzőknek gratulálok, a reménybeli utasoknak, olvasóinknak jó utat kívánok az olvasólámpa alatti kalandozáshoz.

Mester Béla

12. Béres Tamás: Csokorba kötött szerelmi történet, 59–62.

13. Nagy Zsuka: ordenáré fogadó, 62–64; second hand world (jelentés a 08-tól a krúdy-omázusra), 64–66.

14. Csabai László: Téboly, 66–72.

15. Oláh András: A napidíjas és az Úristen között lebegő (Hommage a Krúdy Gyula), 73–76.

16. Csabai László: Összeesküvők (jelenet), 77–87.

17. Bene Zoltán: Párizs környéki békék, 95–96.

18. Gucsa Magdolna: Halottaim, 97.

19. Ókenézi György István: Új árnyék, 98.

20. Csorba Piroska: Körkörös, 88–94.

21. Fecske Csaba: Groteszk mesék, 99–101.

22. Antal Balázs: A klasszikus gyerekvers útja, 116–117.

23. Ésik Sándor: Állócsillag, hullócsillag. Ésik Sándor világiáró sorozata 120., 102–104.

24. Miklós Eszter Gerda: Parázs és más – Móríz Zsigmond Színház. 2008. október 11. Rendezte: Dömölky János, 105–107.

25. Herczeg Ákos: „Játszani is engedd” A Használati utasítás versantológiájáról (Palatinus, Budapest, 2008.), 107–110.

26. Takács Tibor: Családok történetei. Családok, családfák, generációk. Szerk. Bana József és Katona Csaba. Győr Megyei Jogú Város Levéltára-Magyar országos Levéltár-Mediawave Alapítvány, Budapest–Győr, 2007. 307 oldal + illusztrációk, 110–113.

27. Ajtay-Horváth Viola: Nemzeti kegyelet: Gróf Batthyány Lajos újrateremtése, 118–128.

28. Tóth József: In memoriam Magyar József 1953–2008. [szemelvénytel Jánosi István Nyírfatűz című írásából], 128.

29. Hasas Pásas: A Stella Rose étterem, hátulsó belső borító.

30. Csekk István címlapfotójáról és Juhász Dániel laptesti képeiről van szó, amelyeket itt nincs módomban érdemeiknek megfelelően taglalni.

Emlékezés Esze Tamásra

2003-ban kezdődtek a megemlékezések. Háromszáz év távlatából idézhetők fel a Rákóczi-szabadságharc eseményei. Múlnak az évfordulós évek. Már ezerhétszáznyolcnál járunk: május 27-én, pünkösdkor halt meg Esze Tamás kuruc brigadéros a nyitrai vár alatti táborban – összeverekedett katonák szétválasztása során, kellően még nem tisztázott körülmények között vesztette életét. Tarpa szülőtte előtt tisztelig a Vaján megjelenő forráskiadvány-sorozat, a Folia Rákócziana legújabb, 10/1. kötete. Mészáros Kálmán, a Hadtörténeti Intézet munkatársa három, szorosán összetartozó témakörben (Esze Tamás és családja; Tarpa a Rákóczi-korban; az Esze-gyalogezred) igyekezett összegyűjteni minden dokumentumot.

Ami Esze Tamást és családját illeti, a rájuk vonatkozó első okmány egy 1694. március 16-i keletű egyezséglevél: „*Esze Márton és János* (az előbbi pénzmegváltás, az utóbbi pedig egy másik szülő fejében) *lemondanak a Hideg oldalon lévő szőlőről édesanyjuk, Esze Tamásné, valamint Tamás nevű öccsük és Erzsók nevű húguk javára*”. Számunkra ma már nem a jogi ügylet a fontos, hanem a családtagok megnevezése – az édesapja nevét viselő öccs, a későbbi kuruc brigadéros ekkor már 28 éves... Az egyezséglevelet követő elbeszélő források (részletek Károlyi Sándor Önéletírásából és az 1703. június 24-én Bécsben, az uralkodóhoz benyújtott emlékiratából) érzékletes képet adnak Esze Tamás „előéletéről”, azaz a Rákóczi-szabadságharc előtti tevékenységéről.

Károlyi szavaival élve „*Esze Tamás tarpai lakos, Rákóczi jobbágya, ki soha katonaviselt ember nem volt*” 1703 május végén – a tiszaháti felkelés egyik vezetőjeként – már így írja alá első ismert levelét: tarpai Esze Tamás, a gyalogság első főkapitánya, uram, a felséges fejedelem

úr akaratából. (Ha annyiban helyesbítjük is Károlyi Sándor szavait, hogy Esze Tamás 1702 végétől 1703 március elejéig Bagossy Pál hajdúezredében szolgált toborzóként, ez a pár hónapos katonáskodás nem kisebbíti az ezredességig hirtelen felívelő karrier iránti csodálatunkat.) A levél címzettje ugyan Domahidy László szolgabíró, de az Szatmár vármegyéhez, a nemességhez szól: „*Megküldi a vármegyének Rákóczi nyílt levelét* (ti. a május 6-án, illetve 12-én kelt brezáni pátenst), *olvassák és olvastassák; nagyon meg fogják bánni, hogy nemesi felkelést hirdettek; elfogott követét bocsássák szabadon*”. Csalódottság érződik Esze Tamás szavaiból, azt hitte Rákóczi neve, tekintélye elegendő a nemesség csatlakoztatására, de azt kellett tapasztalnia, hogy „*a nemes vármegyék az ország és a felséges fejedelem esküdt ellenségének nyilvánították magukat, amit sem az említett fejedelem, sem maga az ország nem várt volna*”. Levelét talán utolsó esélynek szánta: reménykedett, Rákóczi nyílt levele meggyőzi őket. (Érdekes Esze Tamás levelének „utóélete” is. Nem olvasták fel a vármegye közgyűlésén. A címzett átadta – minden bizonnyal Rákóczi nyílt levelével együtt – Friedrich Löwenburg császári ezredesnek, a szatmári vár parancsnokának. Számára fordították le latinra. E változatról több példány is készült, talán egyike eljutott Kassára, a felső-magyarországi főparancsnokhoz, Löwenburg feletteséhez is, aki meglehet, Bécsbe továbbította. Egy biztos, még eddig az eredeti, magyar nyelvű levél nem került elő, csak latin másolata ismert.)

Esze Tamás nemcsak ezereskapitány lett, de sikerült a jobbágysorból is kiemelkednie. Rákóczi 1703. november 20-án szabadította fel családjával egyetemben. Tehette, hisz ő volt a földesura. Esze Tamás már nem volt jobbágy, de

még nem lett nemes. (Érdekes, hogy e felemás helyzetben Rákóczi a hozzáírt leveleiben a hűsége/hűséged megszólítást használja, ami a középkorban csak a nemesembereket illette meg. Az 1706-os mustrakönyv a katonáskodó nemeseket megillető címmel ruházza fel: „Tekéntetes, Nemzetes és Vitézlő Esze Tamás Uram”.)

Az életrajz fontos forrásai az eddig ismertettek kivül az Esze Tamás által írt, valamint a hozzá intézett levelek. Ezek, haladván az időben, egyre nagyobb számban maradtak az utókorra. Míg 1703-ból két, 1704-ből három, 1705-ből két ilyen dokumentumot sikerült Mészáros Kálmánnak találnia, 1706-ban ezek száma már tizenhét. Érdekesség, hogy Esze Tamás 1704-ben címeres (a címerpajzsban jobbra néző, felemelt jobbában szablyát tartó griff, sisakdíszként ugyanez ismétlődik) és latin köriratú (Thomas Esze, Celsissimi Principis Francisci Rákóczi De Felső Vadász Supremus Capitaneus, azaz: Esze Tamás, Felsővadászi Rákóczi Ferenc Kegyelmes Herceg Főkapitánya) pecsétet használt. Ez nem csak azt jelenti, hogy felismerte az ezredesi rendfokozat tekintélyt parancsoló voltát, de talán azt is, hogy valamennyire latinul is tudott. Szülei tanították, s az is lehet, hogy nemcsak Tarpán járt iskolába.

A kötetben viszonylag szerényebb a Tarpa Rákóczi-kori történetére vonatkozó iratok száma. Ismerjük református prédikátora nevét, 1703. augusztus 29-én őt akarja megnyerni Esze Tamás ezrede tábori papjának – Eőri Lászlónak tetszett ugyan a felajánlott állás, az azzal járó javadalmazás, de nem fogadta el, ezt jegyezte a levélre: „*én nem táborra való ember vagyok*”. Fent maradt Esze Tamás 1704. február 18-án Tarpa lakosaihoz, illetve bírójához és tanácsához intézett nyílt levele: rendet akar teremteni, megszüntetni az egyenletlenséget: kemény büntetést helyez kilátásba azokkal szemben, akik nem engedelmeskednek a

bírónak és a tanácsnak. 1704. december 10-én Rákóczi teljesíti a tarpaiak kérését, intézkedik, hogy Kassán, a lefoglalt harangok közül kapjanak egyet. Ramocsaházy György Károlyi Sándorhoz intézett leveléből (Ecsed, 1705. július 24.) arról értesülünk, hogy a tarpai jobbágyok szófogadatlanok, megátalkodottak, nem akarnak szolgálni, amikor – Rákóczi tudtával – hajdúkat (gyalogos katonákat) küldött rájuk, „*hogy Gyarmatra vagy húsz kaszásokat s még annyi aratókat, ide pedig Ecsedben a' kőműveseknek kívántató csöbrök s dézsák és egyéb eszközök csenálására tíz kádárokat hajtánának*,” a lakosok félreverték a harangot, s kijelentették: semmi paraszti munkát nem végeznek – a 42 hajdú nem mert ellenük fellépni. (Ez a dac, ellenállás talán abból fakad, hogy a tarpaiak azt hitték, az 1703. május 21-i zászlóbontással, Rákóczihoz való csatlakozásukkal visszaszerezték egykori kiváltságait.) Az ügy további fejleményei ismeretlenek, Esze Tamás azonban éppen ekkortájt kért szülővárosa számára különböző mentességeket. Végül még egy adat: 1706 őszén Rákóczi postaállomást akart felállíttatni Tarpán.

Forrásokban leggazdagabb a harmadik témakör. A kötetben közölt 61 iratból 51 valamilyen formában kapcsolatba hozható az Esze-gyalogezreddel. Mészáros Kálmán összegyűjtötte az ezred tisztjeinek, közlegényeinek folyamodványait. Ezek közül a legérdekesebb Esze Tamás unokaöccsének, Antal Miklós hadnagynak és hat társának folyamodványa a fejedelemhez (Eger, 1705. március 11.). Ők csak majd két év késéssel tudnak csatlakozni a szabadságküzdelemhez, ugyanis 1703. június 7-én Dolhánál fogságba estek, Szatmáron raboskodtak, a kivégzéstől a polgárok könyörgése mentette meg őket; nemrég, a vár kaptulációjakor szabadultak.

Különböző összeírások őrizték meg az ezredben valaha szolgált katonák nevét.

A legbecsesebb dokumentum az 1706. évi mustrakönyv, melyben megtalálható „Tekéntetes Nemzetes és Vitézlő Esze Tamás Uram Nemes Mezei Gyalogezere” is. A nevek mellett feltüntették az illető családi állapotát, életkorát, lakóhelyét, fegyvereit. Innen tudjuk, hogy Esze Tamás ekkor 40 éves volt, testvére, János pedig 45. Akár statisztikai összeállítást is lehetne készíteni, hány vármegyéből, hány településről jöttek ebbe az ezredbe, s mennyi lehetett a katonák átlagéletkora.

Esze Tamás ezrede részt vett várostromokban (Szatmár, Tokaj), várvédelemben (Kassa), csatákban (Nagyszombat, Pudmeric); két ízben is harcolt Erdélyben. Kimutatások, jelentések arról is tájékoztatnak, hogy a háború folyamán egyes egységeket helyőrségi szolgálatra (Szatmár, Ecsed, Kővár) elvezényeltek az ezredtől. A „talpasok” nehéz körülmények között látták el szolgálatukat, gyakorta panaszkodtak elmaradt fizetésük miatt, kértek posztót, fegyvert, s pénzt, hogy gyógyíttathassák magukat... Nagy veszteségeket szenvedtek, idővel a lelkesedés is alább hagyott – az ezred létszáma megcsappant. Rákóczi az érsekújvári táborból 1706. július 16-án nyílt levelet adott ki Esze Tamás és János részére, hogy hadaikat összegyűjtsék. A fejedelem elismerően szól az ezredről: a hadakozás kezdetén ez volt a legnépesebb, a legfelkészültebb ezred, mostanra viszont a legrosszabb

állapotba került. Esze Tamás a kuruc hadsereg legjobb hadszervezői közé tartozott, talán ezúttal is sikerrel járt...

A most megjelent első kötet az 1706. évvel bezárólag közöl forrásokat. Az idegen szavak jegyzékére, az egykorú pénznemek magyarázatára, a Rákóczi-korabeli katonai kifejezések modern megfelelőire, végül a részletes földrajzi- és személynévmutatóra – ezek alkotják majd a második kötet függelékét, és könnyítik meg az első kötet használatát is – még várni kell. Remélhetően nem sokáig...

Ki volt Esze Tamás? Az ötvenes évek propagandája, marxista történetírása „legendás népi hőssé” avatta. Az ismeretterjesztő műfajok preferálásának „köszönhetően” a róla szóló két életrajz jegyzetek, hivatkozások nélkül jelent meg, „ezért ma, Esze Tamás halálának 300. évfordulóján szinte az alapoktól kell kezdeni egy új, korszerű biográfia megírását” – írja az Előszóban Mészáros Kálmán. A forráskiadvány ehhez kíván segítséget adni.

Források Esze Tamás brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Első kötet: 1694–1706. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Mészáros Kálmán. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 2008. 179 p.; Folia Rákóciana 10/1. Sorozatszerkesztők: Mészáros Kálmán és Molnár Sándor.

Sípos Ferenc

A cívis szellem nyomtatott hírnökei

Bényei Miklós több mint ötven esztendő debreceni helytörténeti munkásságának egyik legfontosabb területe a sajtó- és könyvtörténet, melyre szinte predesztinálják a kutatót Debrecen szellemi tradíciói, kulturális hagyományai, hiszen a XVI. századtól kezdődően a Kollégium vonzáskörzetében és a reformáció érték-

stabilitásában izmosodott meg a Debrecen szellemi életét közvetlenül szolgáló könyvkiadás és könyvkultúra, majd ezt követően a későbbi századokban az újság- és folyóiratkiadás.

Időben messzire nyúló, sokrétű és sokszínű forrásanyaggal kellett tehát szembesülnie a szerzőnek, s ilyenkor

nem könnyű megtalálni azt a módszert sem, mely összefogja a szinte parttalan-ná terebélyesedni szándékozó materiát. A klasszikus kronologikus elrendezés – úgy tűnik – ebben az esetben is hasznosnak ígérkezett, az időrenden belül azonban szükségszerűen ki kellett jelölni a hangsúlyozottabban tárgyalandó témacsoportokat. Ez annál is inkább szükségszerű, hiszen Bényei kötete eleve nem monográfia, hanem tanulmánygyűjtemény, még akkor is, ha az itt közölt írások összességében a téma valaminő monografikus ívét érzékeltetik.

A kötet első nagy tematikus egysége több mint ötszáz esztendő debreceni könyvkiadásának szellemi summáját vonja meg a kezdetektől napjainkig. Köztudott, hogy a debreceni nyomdászat és könyvkiadás alapvetően a reformáció szellemében fogant, s irányát, jellegét alapvetően meghatározta egyrészt a kollégium tankönyvigénye, másrészt pedig a protestantizmus dogmatikai és spirituális szerveződése. Oktatás és vallás eme kettős kötődésében válhatott a debreceni könyvkiadás a XVII. század elejére már országosan is jelentős tényezővé, mikor is a debreceni nyomda szinte az ország valamennyi református iskolája számára dolgozott. A szerző ennek a töretlen fejlődésnek az ívét rajzolja meg monografikus igénytel megszerkesztett tanulmánykötetében, bizonyítván többek között azt is, hogy Debrecen nem utolsó sorban éppen könyvkiadása és könyvkultúrája révén európai jelen időben élt benne, a legkorszerűbb műveltséget volt képes felmutatni ellenség által háborgatottan is, s a legsötétebb történelmi kataklizmák sem tántoríthatták el történelmi küldetésétől.

Mert küldetéstudattal születtek itt a könyvek: Mélius Péter *Szent Pál magyarázata* (1561) – mely a legelső debreceni nyomtatott könyv – éppen úgy, mint Komáromi Csipkés György pestisjárvány idején született prédikációi (1664) vagy Barta Boldizsár szücsmester történelmi krónikája 1666-ból. A felvilágosodás ko-

rától viszont egyre jobban a tudományt is szolgálja a debreceni könyvkiadás: Maróti György *Aritmetikája* európai horizontú tankönyvnek készült, de itt jelent meg az első magyarországi babakönyv, Weszprémi István tollából, Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály híres *Fűvészkönyvéről* nem is beszélve.

Hosszúra nyúlna lajstromozni a debreceni könyvkiadás csak legfontosabb érintett műveit is, hiszen minden évszázad és minden korszak hozott valami újat vagy újszerűt, akár útirajzról van szó, akár az iskolai értesítő eleddig szokatlan műfajáról, de Debrecenben született Ady első verseskötete (1899) vagy az *Új Írók* legendás sorozata (1933-34), vagy a tiszántúli írók antológiája (*Túl a Tiszán*, 1954).

Bényei József jól tudja, hogy könyvkiadás nincs nívós nyomdászat, kiadók és könyvterjesztők nélkül, így emléket állít – többek között – Telegdi Kovács Lajos könyvárusnak, kivel Petőfi is jó viszonyban volt, sort kerít a város jelentősebb kiadványaira (*Csokonai Naptár*, *Petőfi-kiadás*, *Hajdú Bihar Megyei levéltár Évkönyvei*, stb.) s végül megvonja a Csokonai Kiadó első hét esztendejének summáját, valamint az 1992-ben alakult Debreceni Bibliofil Műhely tevékenységének mérlegét.

A tanulmánykötet második nagy egysége a debreceni lapkiadás tematikája köré szerveződik. A helyi sajtó mindig is tükörképe volt a polgári fejlődésnek, s a sajtóviszonyok állapota polgári önszerveződés hű tükörképe is egyben. A sors iróniája, hogy a könyvkiadással ellentétben Debrecenben csak 1843-ban jelent meg az első újság, a Debrecen-Nagyváradai Értesítő, mely ettől kezdve igen fontos missziót töltött be a város életében. „Csendben, szerényen indult, de igencsak szívósan megkapaszkodott a debreceni talajban” – vonja meg az újság hatvan éves működésének summáját Bényei. Bár nem keltett országos feltűnést, mégis reá fundálódtak a későbbi lapalapítások, egyféle diszkrét alapját képezte a civis város polgári lapideáljának.

Debrecen sajtótörténete sokféle ágazó és sokszínű törekvéseket felvállaló história. Bényei Miklós leginkább a nagy társadalmi-gazdasági folyamatok tükrében szemlélteti a város lapkiadásának történetét; így pl. sort kerít a vasút és a debreceni sajtó kapcsolatának bemutatására, Jókai Mór 1849-es debreceni szerkesztői tevékenységére, valamint a napi politikai események sajtóbeli viszhangjára (Párizsi Kommün, 1918-19 debreceni sajtója).

Fordulópont természetesen a debreceni sajtótörténetben a II. világháború, s külön fejezetet képez az 1944-48-ig terjedő időszak mint a koalíciós idők nagyobb perspektívát ígérő megújulási kísérlete, majd az 1949-1988-ig terjedő időszak „egyszólamú sajtója” – ahogy Bényei nevezi a párt-diktatúra lapkiadását (ide sorolandó pl. közel ötven esztendeig a Hajdú-Bihari Napló), ám a város szépirodalmi folyóirata (Alföld) ennek ellenére is képes volt megőrizni viszonylagos szellemi autonómiáját.

Bényei tanulmánykötete egy elfelejtett helyi kezdeményezést is figyelemmel kísér. Meglepetésként hat szembesülni a Menekültek Értesítője c. 1945-ben megjelent lappal, melyet a Debrecenben maradt munkaszolgálatosok indítottak, azzal a céllal, hogy felkutassák az országszerte szétszóródott menekülteket, s hírt adjanak róluk a családjuknak. (A lap két unikális példányát a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár őrzi). Szólni kell továbbá a szerző által ismertetett olyan vállalkozásokról, mint a rendhagyó, Dankó Imre által létrehívott Múzeumi Kurír, mely elsősorban a muzeológiát hivatott népszerűsíteni, vagy a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtári Téka, mely a közművelődési hálózatok és a könyvtá-

rosi információk máig első számú megyei orgánuma.

Néhány könyvismertetést leszámítva Bényei József kötete önálló kutatási eredményeket tükröz, s a helyi sajtótörténetnek reprezentatív keresztmetszeteként értékelhető, mégpedig nem csupán történeti értelemben. A kötet utolsó tanulmánya egy érdekes elméleti-módszertani alapvetés (*A helyi sajtó történeti kutatásának néhány kérdése*), melynek konzekvenciái jórészt a szerző gyakorlati sajtótörténeti munkásságából következnek. Reális következtetés, hogy a sajtótörténet végső soron a nemzeti önismeretre vezérlő studiumok közé tartozik, a munka során számos speciális módszertani kérdés is felmerül, melynek megválaszolása nagyban segíti a téma iránt érdeklődő fiatalok munkáját. Ilyen értelemben didaktikus szemléletű és szándékú tanulmánnyal állunk szemben, melynek gyakorlati haszna alkalmazhatóságában rejlik.

Végezetül elmondhatjuk, hogy Bényei József új könyve emellett, hogy új összefüggések tükrében láttatja régi ismereteinket, számos nívóval is gyarapítja könyv-és sajtótörténeti irodalmunkat. Lokális és nemzeti önismeretre is vezérel, emellett, hogy szakszerűségében és gyakorlati felhasználhatóságában is példa értékű: hiteles információt meríthet belőle a helytörténet kutatója éppen úgy, mint a témából szakdolgozó egyetemista, vagy csupán városa szellemi hagyományait jobban megismerni vágyó „jambor olvasó”.

Bényei Miklós: A civis szellem nyomtatott hírnökei. Írások a debreceni könyv-és lapkiadás történetéből. Debrecen, 2007. 206 p.

János István